

Світоглядні позиції соціальної роботи у контексті соціальної проблемології й культури

Розкрито концептуальні підвалини філософії соціальної роботи у теоретичному і прикладному аспектах. Представлена проблематика фіксує теоретико-методологічні й світоглядно-засадничі позиції соціальної роботи як системи наукових знань у ситуації трансформаційних зрушень сучасних суспільних відносин, сповнених суперечностей, можливостей та перспектив. Теоретико-філософський аналіз соціальної роботи означений гуманістичним парадигмальним контекстом філософсько-світоглядної культури: соціальна робота розглядається як самостійний світоглядно-культурний феномен сучасного суспільства, котрий відображає діалектику єднання загальнолюдських цінностей та унікальності особи.

Ключові слова: соціальна робота, філософія соціальної роботи, гуманізм, персонорентризм, соціальність, світогляд, соціокультурний розвиток людини, суспільний простір, соціальна інституція, соціальна справедливність, соціальна сфера, культура.

Постановка проблеми. Обстоюючи філософську позицію до визначення такого суспільного феномена, як соціальна робота, в найширшому уявленні її слід охарактеризувати як специфічний вид соціального світогляду. Теоретичні основи соціальної роботи у її сучасному вигляді містить універсалістську спрямованість щодо пояснення соціальних проблем суспільства, шляхів і способів їх вирішення. Філософська проблематизація соціальної роботи фіксується у площинах оновлення сучасного соціального мислення й культури.

Концепт «соціальна робота» є змістовим утворенням, в основі якого – базова соціально-філософська категорія «соціальне». Згідно з канонами наукової методології, сутність суспільства визначають взаємовідносини людей: їх усталені, тривалі, повторювані, численні взаємні дії – це є суспільні відносини. Відносини людей опосередковуються виробництвом, державними органами, політикою, тобто мають інституційний характер, й відповідно структурно-функційним параметрам зв'язку, є безособовими, деперсоніфікованими. Водночас безпосередній, суб'єктний контакт осіб становить квінтесенцію соціальних стосунків у їх «людському вимірі». Тож соціальне повсякдення – це «олюднене» життя суспільства, така взаємодія його учасників, коли за кожним з них визнається право на гідність, повагу, свободу вибору» [6, с. 17].

Соціальне життя як різновид суспільного має відносну самостійність. Сутність його розвитку визначається повнотою свобод і наявності прав особи, їх відповідними гарантіями з боку держави, такими, наприклад, як соціальний захист. Водночас соціальність означає і розвиток відповідальності людини перед суспільством, державою, колективом, родиною. У такий спосіб соціальне повсякдення утворює фундамент соціального функціонування суспільства й конкретної особи.

Соціальна атрибутивність соціальної роботи як світоглядного феномену розкривається як в інтеграційній функції (цілісного представлення всіх окультурених стосунків і взаємодій), так і в функції інституалізації соціетальних цінностей, що підкреслює етико-нормативний характер професійної діяльності «соціальна робота», яка водночас є ефективним механізмом суспільного контролю, скажімо, поруч з такими модальностями, як право, мораль, що відображає найвищий рівень розвитку соціальної культури, притаманний цивілізаційно успішному суспільству.

Соціальна робота як теоретичний світогляд поєднана з філософським типом мислення, котрий є формоутвірним чинником світобачення, системи ідей, софійних поглядів на світ і місце людини в ньому. Тому закономірно, що загальнотеоретичні положення філософії відіграють роль методологічної основи при вирішенні проблем соціальної роботи на науковому рівні, при цьому засадничі філософські категорії та поняття лежать в основі методологічного тезаурусу наукового пізнання у соціальній роботі, їх доповнюють операційні положення етики, естетики, логіки, філософії права, філософії політики, соціології, психології та ін.

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми. Теоретико-проблематичне поле соціальної роботи сформувалося на початку ХХ ст. у працях зарубіжних дослідників (М. Річмонд, В. Робінсон, Дж. Тард, О. Ранк, Г. Гамільтон, Ф. Бістек, Х.Х. Перелман, Ф. Холліс, Р. Смоллі, Дж. Конопка, Х. Нортен, М. Росс, Р. Перлман та інші) [8, с. 12].

Світоглядний феномен соціальної роботи розкривається через призму її концептуального представлення як системи теоретико-прикладного наукового знання про види, напрями і форми результативної діяльності у соціальній сфері, ефективну підтримку суб'єкта соціальної взаємодії.

Актуалізація терміну «соціальна робота» у контексті звернення до соціальної проблематики (впорядкування соціального життя, оптимальність структури соціальних служб, дієвість соціальної політики, ефективність системи соціального захисту, здійснення соціальних проектів і програм, індивідуальна траєкторія соціалізації тощо) стимулює концептуальне осмислення «соціальної роботи» у контексті понять соціальної філософії, соціології, соціальної психології, соціальної етики.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Заявлена проблематика потребує поглибленого вивчення теоретико-методологічних й світоглядно-засадничих позицій соціальної роботи як системи наукових знань у ситуації трансформаційних зрушень сучасних суспільних відносин, сповнених суперечностей, можливостей та перспектив.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна робота є самостійним культурно-світоглядним феноменом сучасної цивілізації, що відбиває діалектику поєднання загальнолюдських цінностей і унікальності особи. Життєздатність цінностей – у розкритті потенціалу кожної людини, її індивідуальної самобутності на основі вільного вибору, вітальних смислоутворювальних стратегій життя, досяжного рівня культури, національної самосвідомості, політичної і духовної свободи.

Соціальна робота як феномен суспільної культури опосередковується проблемами надання громадянам специфічної форми допомоги з боку суспільства у вирішенні соціальних запитів і конфліктів, викликаних індивідуальними або соціальними причинами. Соціальна робота орієнтована на здійснення, посилення та відродження соціальних функцій індивіда чи групи, перебираючи на себе функцію допомоги особистості у здійсненні процесу соціалізації, підготовки людини до реалізації нею соціальних функцій у широкому діапазоні різноманітних сфер суспільного життя.

Інституційні параметри соціальної роботи визначають її змістове наповнення – спонукання до розвитку соціальних мотивацій діяльності людини, визначення соціального контексту її поведінки, соціального самопочуття учасників «соціальної дії» (М. Вебер), подолання ситуацій конфліктності із соціальним оточенням.

Метою соціальної роботи як соціальної інституції є надання допомоги і підтримка людини в кризових життєвих ситуаціях, з оперттям на певні культурні значення, цінності і норми. Причому, «культурний вимір» соціальних інститутів відзначається багатьма дослідниками – як вітчизняними, так і зарубіжними, підкреслюючи важливість особливої «ідеології» для їх існування. Дослідниками підкреслюється «моральний авторитет» соціальних інституцій, адже саме інститути регулюють поведінку людей за допомогою певних правил, цінностей і норм, «об'єктивуючи» певні культурні значення, насамперед реалії державної підтримки конкретної людини і всього суспільства. Відтак, формування інституційної зорганізованості соціальної роботи є культурно та соціально зумовленим і ґрунтується на ідеології підтримки соціального порядку, безпеки і стабільності соціального повсякдення.

Основні компоненти концепту соціальної роботи як явища культури слушно звести до наступних:

1) соціальна робота як *професійна діяльність*: діяльність з обслуговування, управління, науково-дослідна робота

2) соціальна робота як *надання допомоги людині* – матеріальної, психологічної, соціальної, медичної та ін.

3) соціальна робота як *філософія соціальної справедливості*: підтримка ідей соціального захисту, соціальних можливостей, пріоритетність альтруїзму і колективної солідарності як засновків спільної діяльності людей, посилення соціальних функцій індивіда, морально-етичний характер професії

4) соціальна робота як *феномен культури*: сутнісно соціальна робота є соціально-гуманітарною за змістом, інтегративною за характером

Як *професійна діяльність* соціальна робота покликана оптимізувати обставини здійснення функціонально-рольової взаємодії людей, сприяти процесам адаптації, соціалізації, доповнюючи функції таких соціальних інститутів, як освіта, виховання, культура, політика, сім'я, охорона здоров'я, до-

звілля. Водночас, розуміння соціальної роботи як своєрідного «інституту допомоги» означає, що її першочерговим завданням є допомога у розв'язанні проблем, які відображають суспільне чи індивідуальне неблагополуччя, надання підтримки в реалізації соціальних прав громадян і компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних та інших недоліків, що заважають їх повноцінному функціонуванню.

Інтерпретація соціальної роботи як *допомоги* поширена і серед зарубіжних дослідників. Так, австрійська академія соціальної роботи пропонує розглядати її як специфічну форму допомоги з боку суспільства у задоволенні соціальних потреб і вирішенні конфліктів, викликаних індивідуальними чи соціальними причинами, розв'язати які люди самостійно неспроможні. Найбільш поширеним серед науковців є розуміння сутності соціальної роботи, яке пропонує Національна асоціація соціальних працівників США: це професійна діяльність з надання допомоги індивідам, групам і спільнотам, посилення чи відродження їх здатності до соціального функціонування і створення сприятливих соціальних умов для досягнення цих цілей [2, с. 23]. Отож, мовиться про активізацію власних зусиль особи у скрутних життєвих ситуаціях, де самопомога, розвиток власних ресурсів, притаманних індивіду, групі, общині, великою мірою визначають сутнісні параметри соціальної роботи. Причому варто долучити розуміння соціальної роботи і як допомоги, і як взаємодопомоги в системі соціокультурних і психосоціальних взаємодій і стосунків різних суб'єктів [10, с. 69].

Орієнтація допомоги на здійснення, посилення та відродження соціальних функцій індивіда чи групи становить квінтесенцію соціальної роботи. У такому висвітленні вона перебирає на себе функцію допомоги у здійсненні процесу соціалізації, який спрямований на підготовку людини до реалізації нею соціальних функцій у широкому діапазоні різноманітних сфер суспільного виробництва.

Одним із критеріїв цивілізованості соціуму, передумовою його поступального розвитку є *соціальна справедливість* як норма його життя. Цей ідеал ніколи не втрачає своєї актуальності, тому що навіть у найрозвиненіших країнах мільйони людей незадоволені життям, почуваються ображеними, домагаються своїх прав і свобод. Соціальна справедливість означає створення рівних реальних можливостей для вияву і реалізації особистістю своїх інтелектуальних творчих сил, гарантування їй державою відповідних для цього соціальних умов.

Соціальна робота стає самостійним культурним феноменом сучасної цивілізації, що відзеркалює діалектику поєднання загальнолюдських цінностей та унікальності особистості. Життєздатність цінностей полягає у їх суб'єктивізації; а далі – у розкритті потенціалу кожної людини, її індивідуальної самобутності на підґрунті вільного вибору, досяжного рівня культури, національної самосвідомості, політичної і духовної свободи. Як явище соціальної культури, така робота спрямована на надання громадянам специфічної форми допомоги з боку суспільства, щонайперше у задоволенні соціальних потреб і здоланні конфліктів, викликаних індивідуальними чи груповими причинами. Соціальна робота зорієнтована на здійснення, посилення та відродження соціальних функцій індивіда чи групи, перебираючи на себе функцію допомоги особистості у здійсненні процесу соціалізації, підготовки людини до реалізації нею цих функцій у широкому діапазоні різноманітних сфер суспільного життя. У будь-якому разі, інституційні параметри соціальної роботи визначають її змістове наповнення – спонування до розвитку мотиваційного поля діяльності людини, визначення доквілленевого контексту її поведінки, самопочуття учасників «соціальної дії» (М. Вебер), подолання ситуацій конфліктності із соціальним оточенням.

Важливою складовою соціальної роботи є досвід і практика організації суспільного життя людини, подолання гострих суперечностей зі світом внутрішнім та довкіллям, якість системи людського спілкування, спільна діяльність груп і прошарків населення, майстерність і професіоналізм соціального управління, міра розвитку мережі соціальних служб як дієвих громадянських інституцій і кваліфікаційна підготовка соціальних працівників, які щоденно проводять на місцях державну соціальну політику (служби зайнятості, соціальні педагоги, практичні психологи та ін.)

Соціальна робота як система спеціалізованих людинознавчих знань, спрямована на вдосконалення соціальної сфери суспільства, яка охоплює всю сукупність процесів та умов соціального життя, являє собою складну систему відносин між особою, групами, спільнотами, прошарками населення, інституціями, іншими суспільними утвореннями стосовно соціальних обставин їх життєдіяльності. Соціальна

сфера сутнісно характеризується створенням соціальних умов життєдіяльності людини, а саме: ситуацій виробничої діяльності, достатнього рівня життя усіх прошарків населення, стану охорони здоров'я, національної освіти і соціального забезпечення, реалій соціальної справедливості, обставин уможливлення права на працю кожного громадянина, на оптимальне вирішення соціальних конфліктів. Ці умови діють як механізми регуляції всього комплексу відносин, які стосуються умов праці, побуту, медичного обслуговування, освіти і рівня життя людей.

Функціонування соціальної сфери пов'язане із задоволенням соціальних потреб особистості, котра народжується у певному людському довкіллі, а тому її життя багато в чому спричинене обставинами проживання, незалежними від волі та особистих рис, зокрема, соціальним становищем, рівнем освіти тощо. Тому соціальний супровід є важливим складником організації життя зрілої людини, а в багатьох випадках – її елементарного виживання. Можливості задоволення цієї нужденності зумовлені соціальним становищем особи або соціальної групи, а також характером актуальних суспільних відносин. Високі показники розвитку соціальної культури вказують на ефективність функціонування соціальної сфери суспільства.

Парадигмальний контекст філософських узагальнень в соціальній роботі характеризує її як самодостатній тип філософсько-світоглядної культури. Універсально-методологічний характер філософських ідей, гіпотез, категорій, методів пізнання інтенсивно використовується науковцями і практиками в осмисленні конкретних явищ, відношень, процесів соціального характеру. Предметне поле філософії соціальної роботи становлять соціоантропологічні, психосоціальні феномени, квітальні явища людських відносин у їх соціальній і персоніфікованій формах, індивідуалізовані системи смислів, потенціалів, духовних практик і можливостей людини..

У полі онтологічних проекцій соціальної роботи як культурно-світоглядного феномену – ідеологія відповідальності, добра і справедливості, розвиток гуманності задля підтримання цілісності буття людства, здатності надати допомогу конкретній людині в конкретній життєвій ситуації. *Гуманізм* виявляється у таких ціннісних орієнтирах і настановленнях в соціальній роботі, як турботливість, толерантність, любов, повага, розуміння, відповідальність, добра воля, обов'язок. Антропологічна (грец. *anthropos* — людина) парадигма є однією з філософських основ гуманізму як системи мислення, що визнає людину головною цінністю. Для гуманістичного трактування взаємозв'язку людської природи і соціальної структури аксіомою є моральне твердження, яке єдино вірним приймає такий стан соціуму, коли жодна людина не становить засіб для іншої, а завжди і всюди постає метою сама по собі. Прихильники антропологізму категорійному поняттю «людина» надають особливого етично-світоглядного звучання, стверджуючи, що тільки на таких засновках можливо розробити систему уявлень стосовно природи, суспільства і мислення [11, с. 114].

Філософія професіоналізму конкретизується у соціальній роботі завжди як *персоноцентрична*. Особистість, її життя, набувають беззаперечного ціннісно-сміслового значення: така світоглядна оцінка набуває пріоритету із середини ХХ ст., коли відбулося переосмислення найбільш узагальненому уявленні слід назвати створення благополучного, сприятливого і духовно збагаченого довкілля для розвитку особистості, а також надання допомоги у самозбереженні, самозахисті, власному розвитку і реалізації своїх можливостей. Отож, маємо, з одного боку, філантропічний підхід для забезпечення належного рівня виживання, позитивної соціалізації, з іншого – соціальний захист, здійснення педагогічної, психологічної і духовної підтримки, що у взаємодоповненні сприяють духовному оновленню, збереженню свого власного “Я”, цілісності особистості, розвитку її спроможностей у досягненні позитивних змін. Персоніфікація допомоги передбачає насамперед виведення на передній план самої людини як об'єкта надання підтримки. Персоноцентрична концепція обстоює параметри якісних перетворень особи. В соціальній роботі присутнє розуміння людини як об'єкту соціальної уваги, що містить наступні позиції:

1) людина як об'єкт соціальної підтримки: потреби, інтереси, здібності і здатності людини, можливості і наміри, що проявляються у діяльнісному характері поведінки, конструюванні особистісного й соціального оточення;

2) допомога людині у скрутних життєвих обставинах: регулювання й управління суб'єктною активністю людини від «виживання» до «самореалізації», мотивація досягнень, програмний характер підтримки;

3) соціальний супровід людини протягом життя: активізація життєвого потенціалу людини, ідеально-змодельований характер соціального патронажу;

4) культура особистісного життя та повсякдення: значеннєві системи особистості як адаптаційні механізми, що забезпечують включеність особи в контекст компетентісного соціального спілкування, етичний характер зв'язку.

Здійснення персоністичного спрямування діяльності у сфері соціальної роботи визначає як її сучасний онтолого-феноменологічний статус, так і організаційно-технологічні параметри: створення суб'єкт-суб'єктних відносин у професійній взаємодії, врахування і пролонгація ситуації людини, діагностика і оптимізація її зміни; беззаперечність світоглядних настанов: збереження життя, свобод і прав людини, посилення логотерапевтичної функції у соціальній роботі; особистісно-зорієнтовані підходи до вирішення індивідуальних завдань у наданні соціальної підтримки; дотримання вимог принципів людяності, толерантності, конфіденційності у міжособистісному спілкуванні

Постмодерністичне знання уявляє альтернативу традиційній академічній науці, проголошуючи нову стадію культурного розвитку і пропонуючи нову концепцію природи міжособистісних стосунків і живого мовлення. **Постмодернізм** як впливова інтелектуальна течія, є оновленою інтерпретацією суспільства і соціогуманітарного знання. Заперечуються апріорно ідеї детермінізму (особливо економічного), у центрі аналітичної уваги з'являються явища «маргінальності», меншостей, інклюзії, невизначеності, вибору.

Постмодерністичний дискурс проектується у фахову діяльність соціальних працівників тією мірою, якою потребує необхідність робота з людьми, робота з текстами різних офіційних і неофіційних документів та ін. В універсальні соціальні програми соціальна робота завжди вносила визнання важливості врахування різноманітних індивідуальних особливостей людей, які потребують допомоги. Часто контингент людей, з якими приходиться мати справу соціальним працівникам, характеризується непередбачуваністю, різними відхиленнями від норм, почасти маргінальністю, аномією і відчуженням.

Узагальнення. Світоглядні позиції соціальної роботи у контексті соціальної проблемології визначаються гуманістичним парадигмальним контекстом філософсько-світоглядної культури сучасності, для якої засадничими є інтерпретативні пояснення діалектичних моделей соціальних зв'язків, ситуативних реалій буттєвості людини, ціннісно-змістових, значеннєвих конструктів особистості, її унікальності, нетотожності. Універсально-методологічний характер філософських ідей, гіпотез, категорій, методів пізнання широко використовується в осмисленні конкретних явищ, відносин, процесів соціального характеру.

Філософське підґрунтя соціальної роботи складають ідеї і концепти сучасної соціогуманітаристики: гуманізм як методологічна і світоглядна домінанта; гуманістичні ідеали представлені філософією професіоналізму, засадничим принципом якої є розвиток потенційних здібностей людини й реалізація її сутнісних сил як суб'єкта самоставлення; концепцією персоніцентризму, в основі якої параметри якісних перетворень особистості. Постмодернізм як сучасна інтелектуальна течія пропонує набір концептуальних підходів до тлумачень та інтерпретацій соціокультурної реальності, екзистенційного та соціокультурного розвитку людини.

Теоретико-філософський контекст соціальної роботи включає соціоантропологічні, психосоціальні, вітакультурні феномени, явища суспільних відносин в їх соціальному й персоніфікованому вигляді, індивідуалізовані системи смислів, потенціалів, вітальних практик і можливостей людини у діалектичній єдності.

Філософія соціальної роботи орієнтована в своїх дослідницьких перевагах на осмислення особистісно-суб'єктивних, вітально-духовних феноменів соціальних стосунків, в полі її онтологічних проєкцій – феномени смислу, значеннєвості, спричинення, гуманізму, відповідальності, добра й справедливості, розкриття природи персоніфікованих стратегій соціальності людини, її потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій.

Під впливом філософії, герменевтики, культурології, когнітивної інженерії, структурної антропології, соціології пізнання, соціології культури на сучасному етапі розвитку суспільства змінюється уявлення про онтологічний, когнітивний, гносеологічний статус соціальної роботи, яка сьогодні постає органічною ланкою людського буття, формою життєвиявлення особистості, органічною константою соціогенезу.

Джерела і література

1. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа: личностно-ориентированный подход / В. Г. Бочарова. – М.: Мысль, 1999. – 210 с.
2. Вступ до соціальної роботи: [навч. посіб.] / За ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 288 с.
3. Грицай Е. Б. Инициация постмодерна (на полях у Бодрийара) / Е. Б. Грицай // Вопросы философии. – 2003. – № 9. – С. 170–179.
4. Лукашевич М.П. Соціальна робота (теорія та практика): [навч. посіб.] / Микола Лукашевич, Тетяна Семигіна. – К.: ІПК ДСЗУ, 2007. – 521 с.
5. Морщакова О. Соціальні цінності і ціннісно-смысловое наповнення процесу соціалізації / Олена Морщакова // Вітакультурний млин. – Модуль 13. – 2011. – С. 38–43.
6. Пазенок В. С. Соціальна культура і соціальна творчість / Віктор Пазенок. – К.: Знання, 1990. – 48 с.
7. Тоффлер Е. Третья хвиля / Е.Тоффлер., пер. з англ. А.Євса. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.
8. Тюптя Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика: [навч. посіб.] / Л. Т. Тюптя, І. Б. Иванова. – 2-ге вид., перероб. і доп.— К.:Знання, 2008.– 574 с.
9. Философия социальной работы / под ред. В. И. Митрохина. – М.: Прогресс, 1998. – 432 с.
10. Фирсов М. В. Теория социальной работы: [учеб. пособ.] / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 376 с.
11. Філософія: світ людини: [курс лекцій] / В. Г.Табачковський, М. О.Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.
12. Шанин Т. Социальная работа как культурный феномен современности // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики / под ред. Ш. Рамон. — М.: Аспект Пресс, 1997. – 176 с.

Morshchakova Elena, Rudakevych Oksana. Viewpoints of Social Work in the Context of Social Problemology and Culture. In the article conceptual bases of philosophy of social work open up in theoretical and applied aspects. Submitted problems fixue theoretical metodologichni th svitoglyadno-zasadnichy pozitsii sotsialnoi robots yak Sistemi Naukova knowledge of situatsii transformatsiynih zrushen Suchasnyj suspilnih vidnosin, spovnenih superechnostey, mozhlivostey that perspective. The philosophical analysis of social work is determined by the context of humanisus of world philosophical-view culture: social work is interpreted as the independent view-cultural phenomenon of modern society, presenting dialectics of combination of common to all mankind values and unicity of personality.

Key words: social work, philosophy of social work,, sociality, world view, sociocultural development of man, public space, social justice, social sphere, culture.

Морщакова Елена, Рудакевич Оксана. Мировоззренческие позиции социальной работы в контексте социальной проблемологии и культуры. В статье раскрываются концептуальные основы философии социальной работы в теоретическом и прикладном аспектах. Представленная проблематика фиксирует теоретико-методологические и мировоззренческие позиции социальной работы как системы научных знаний в ситуации трансформационных изменений современных общественных отношений, наполненных противоречиями, возможностями и перспективами. Теоретико-философский анализ социальной работы определяется гуманистическим парадигмальным контекстом философско-мировоззренческой культуры: социальная работа трактуется как самостоятельный мировоззренческо-культурный феномен современного общества, отображающий диалектику сочетания общечеловеческих ценностей и уникальности личности.

Ключевые слова: социальная работа, философия социальной работы, гуманизм, персонцентризм, социальность, мировоззрение, социокультурное развитие человека, общественное пространство, социальная институция, социальная справедливость, социальная сфера, культура.

Стаття надійшла до редколегії
15.10.2018 р.